

Kade — katua.

Juslenius selittää, että *ca|de*, *-ten* = 'invidus' *cateu|s*, *-den* 'invidia', *cadeh|din*, *-tia* 'invideo'. Ganander antaa sanalle sekä adjektiivisen että substantiivisen merkityksen ynnä olettamiaan uskomuksellisia piirteitä: *ka|de*, *-teen* 1. *-tehen* adj.' *afwundssam*, *afwundssfull*, *invidus*' sekä *kadet*, joihin liittyy sananlasku »Ej kateen koto korkene»; samat muodot subst. merkityksessä 'afwund', joita valaisee esimerkki »Kateesta he sen teit». Hän mainitsee kansanrunoudesta ilmaukset *meri|kadet*, *-kati* (»korwista merikateen»). Ganander noteeraa abstraktisen *cateu|s*, *-den* 'afwund', johdannaisadjektiivin *katehellinen* 'idem quod kade' sekä mm. adverbien *katehen*: »ken katehen kahtonowi») ynnä verbin *kadeh|din*, *-tia*. Renvallilla on suunnilleen samaa. Hän toteaa mm. yhtymän *kadin sanat* (kateuden torjumiseksi).

Lönnrot erottaa sanalle *ka|de*, *-teen* kaksi merkitystä: 1) adj. 'afundsam, afundsjuk, missunnsam'; subst. 'afundsjuk person'; plur. *maan kateet* 'olycksbringare' 2) 'afund, förtrytsamhet' (esim. »hänen kävi kateeksi», mihin verrattakoon sanontaa »pistaa vihaksi»). Erillään tästä pesyeestä on varmaan pidettävä Lönnrotin mainitsema »puiden kasvuun vaikuttava hyvä metsän jumalatar» *Kati*, *katin*.

Kalevalassa *kae* esiintyy samoissa merkityksissä kuin nykyisin 'kade, kateus'. Tähdennettäköön taaskin sen substantiivista abstraktista merkitystä seur. säkeissä:

[Joukahainen] Piti viikoista *vihoo*,
ylen kauaista *kaetta*
kera vanhan Väinämöisen,
päälle laulajan ikuisen.
(Kal. 6: 25—28.)

Toiseksi *kae* substantiivina esiintyessään tarkoittaa kademiellistä ihmistä ja maagillista olentoa moniaalla Kalevalassa (vrt. esim. 12: 178, 184; 45: 176 ja 43: 411—112). Viimeksi mainitun kohdan varaussanat kuuluvat:

Kaa'a maalliset katehet,
ve'elliset velhot voita!

Ylempänä mainittu *maan kateet* tuo mieleen kansanrunoudessa esiintyvän *kalman vihat* ja kansankielen *kylmän vihat*. Sanonnat »kuka kadehtii?», jota käytetään, kun ruokaa menee väärään kurkkuun, ja »kateen silmä» viittaavat samaan suuntaan. Sananlasku (myös Kalevalassa) »Jumalall' on onnen ohjat, luojalla lykyn avaimet, ei katehen kainalossa, pahan-suovan sormenpäässä» voidaan käsittää niinkin, että se viittaa persoonalliseen kateuden henkeen. Niin ollen sanakirjoissa mainittu mytologinen *Kati* saattaisi todellakin kuulua tähän yhteyteen ja vastata tavallaan kreikkalaisten eripuraisuuden jumalatar *Ἔρις*, mikä merkitsee appellatiivina 'taistelua, vihaa, riitaa'.

Sana *kade* on ilmeisestikin primäärisesti ollut substantiivi, ja adjektiivi on voinut kehittyä esim. yhtymästä *kade-mieli(nen)*. Tähän viittaavat myös itämerensuomalaisten sukukieltemme käytöt: aun. *kajeh* 'kateus'; vatj. *kateh* 'idem'; vir. P *kade* g. *kadedä*, *kae* g. *kaeda*: vir. E *kahe* g. *kahe*, *kate* g. *kate* 'kateellinen'; vir. *armu-kade* 'mustasukkainen', *käde-meelne* 'kateellinen' (Mägisten sanakirja: »Temal hakkab kade meel minu pärast»); liiv. *ka'd* pl. *kadùv* 'kateellinen, pahan suopa', *ka'd_mël* 'kateus, pahansuopuus' — Äimän mukaan (Vir. 1918, s. 37) tähän kuuluisi vielä Ruotsin lapista verbi *katset* Lind.-Öhrl. 'invidere', 'afundas, missunna', mitä rinnastusta Y. H. TOIVONENkin FUF 19, s. 60 on pitänyt hyväksyttävänä. Jos Äimän yhdistelmä todella pitäisi paikkansa, kumoutuisi se selitysyrittäminen, joka *kade*

-pesyeelle seuraavassa esitetään. Kun kuitenkin lapin sana tunnettaneen vain tuosta yhdestä, melko epätarkasta lähteestä, niin lapin verbin tähän yhteyteen kuulumista ei voitane vielä katsoa todistetuksi, joten on syytä etsiä uusia selitysmahdollisuuksia.

Sanan alkumuoto on varmasti ollut **kadeh*. Primäärinen merkitys on arvatenkin ollut substantiivinen 'kateus, viha, kiukku'. *Kade* (= 'kateus') -sanan lähisukuisuutta merkitysvivahdukselle 'viha' osoittaa myös sananlasku »Viha vie viljan maasta, kateus kalan merestä».

Sana *kade* tuo mieleen kreikan kielen sanan *ὁ κῶτος* 'salaviha', *κωτέω*, *κωτέομαι* 'olla vihainen', joihin verrattava on skr. *śātrus* 'vihollinen'. Mainittua sanskritin sanaa edeltää varh.-arj. alkumuoto **śoto-*, *śoto-* (ind.-eur. juuri **k̑ot-*). Arjalaista kantamuotoa vastaa suom.-ugr. **šota-*, **šota-*, joista katsotaan johtuvan suomen *sota* sekä mordvan, tšeremissin ja vogulin vastaavia vartaloita. Puheena oleva *kade* kuuluu nähdäkseni tämän indo-eur. pesyeen piiristä meikäläiselle taholle kulkeutuneisiin sanoihin, mutta on kuitenkin ilmeisesti myöhemmän kerrostuman laina, nimittäin yllä mainittua ind.-eur. juurta vastaavasta gootin sanasta *hatis* 'viha' (vrt. nykysaksan *Hass*, *hassen*) tai sen esimuodosta tai ehkäpä jostakin sukulaismuodosta. Sen vastineita ovat esim. muin.-skand. *hatr* 'viha, vaino, vihollisuus' (nykyruotsin *hat*, *hata*), muin.-engl. *hete* 'odium, malitia' (nykyenglannin *hate*) ja *hetelīc* 'hostilis, malitiosus', muin.-yläsaks. *hazlīh* 'invidus'; tämän *haz* -substantiivista johdetun adjektiivin merkitys 'kateellinen' on esitettyä lainaoletusta tukeva. — Edelliseen vartaloon on saattanut sekaantua eräs toinen samamerkityksinen vartalo, jota myös on verrattu mainittuun gootin sanaan: kr. *τὸ κῆδος* ~ *κᾶδος* 'suru, huoli, murhe', muin. yläsaks. *hadu* (nykysaksan *Hader*), joihin jotkut rinnastavat vielä skr. *kadanam* n. 'hävitys' ja lat. *calamitas* (*cadamitas*) 'onnettomuus' -sanat. Sanojen mahdolliseen vuorovaikutukseen saattaisi käsittääkseni viitata germaanisissa kielissä esiintyvä vaihtelu neutri- ja maskuliinisukujen välillä.

Edellä aikaisemmin mainitusta juuresta voidaan neutria olettaen konstruoida muin.-germ. muoto **kodos* ~ **kodes*. Jälkimmäisestä vartalomuodosta olisi gootissa tapahtuneen **o > a* -muutoksen perusteella voinut tulla suoraan **kades*. Mutta myös gootin *hatis* on voinut suomen heikossa asteessa antaa saman muodon, kun otamme huomioon, että gootista saaduissa lainoissa goot. *h*, *x* > sm. *k* (*xana* > *kana*) ja että loppu *is* ~ *iz* on joskus käsitelty kuten baltilaisissa lainoissa (*širnis* > *herné*): muin.-germ. *skaidiz* 'Werberkamm' > sm. *kaiide*. Muinaisskandinaavinen *hatr* ja muutkin germaaniset muodot antavat mahdollisuuden asuun sm. *kati* (vrt. sm. *kaupunki* < *kaupungr*).

SETÄLÄ katsoo *kade* -sanan kuuluvan yhteen *kato* -pesyeen kanssa (FUF XIII, s. 372) perustelematta yhdistelmänsä. Merkityso pilliselta kannalta tuntuu vaikealta ymmärtää tällaista rinnastusta.

Suomen verbi *katua*, jonka Hakulinen arvelee olevan jo ennen Agricola n aikaa kirjakieleemme vakiintuneita kristinopin sanoja (Suomen kielen rakenne ja kehitys II, s. 113), saattaa sekin kuulua *kade* -pesyeseen. *Katua* on alkuaan refleksiiviverbi. Esim. sanonta *kadun kauppaani* on voinut ennen merkitä 'kiukkuilen kauppaani, olen vihoissani kaupastani', ja vastaavasti sanonta *minua kaduttaa kauppani* olisi ollut samaa kuin 'minua kiukuttaa kauppani'. Näistä käytöistä on voitu vähitellen johtua ylevämpään 'katumiseen', jollaisessa merkityksessä sana Agricolalla uskonnollisessa kielessä esiintyy.

Erillään edellämainituista on ilmeisesti pidettävä se **kade*, jota edellyttää vaillinainen *kateissa* 'kadoksissa' -paradigma ja joka tietysti on vanhan omaperäisen *kadota* -verbin sukulaisia.

PÄIVÖ OKSALA